

Катя Пейчева*

“ОТБРАНАТА“ КАТО ПУБЛИЧНО БЛАГО – СЪЩНОСТ, МЕЖДУНАРОДНИ СРАВНЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ

Разгледани са въпроси, свързани със същността на публичните блага, защо съществуват те, каква е ролята на държавата при тяхното създаване и предлагане на обществото. Съществено внимание е отделено на публичното благо “отбрана” в България и отношението на обществото към него. Направеното изследване на общественото мнение се опитва да отговори на въпроса дали това, което се твърди в теоретичен план по отношение на публичните блага, е адекватно за публичното благо “отбрана” в нашата страна.¹

JEL: H41; H56

Отбраната на страната е типичен представител на т.нар. публични блага. Те представляват специфични блага, които държавата предоставя на гражданите с цел задоволяване на определени техни потребности, които пазарът не може или няма интерес да произвежда и предлага. Тези блага имат определени характеристики и особености, част от които ще бъдат разгледани тук. Разходите за отбрана са публични разходи. Размерът им като дял в общите консолидирани разходи е значителен. Това наред с други фактори поражда интерес към този сектор, за който се изразходват много от парите на данъкоплатците. Особено актуален става този въпрос в условията на финансовата криза, в която светът и страната ни се намират в момента.

Основна цел тук е да се разгледат спецификите на публичните блага и в частност на “отбраната” (като типичен техен представител), да бъдат съпоставени публичните разходи и разходите за отбрана по страни, както и да се акцентира върху отношението на обществото към отбраната на страната.

Същност на “отбраната” като публично благо²

Във всяко съвременно общество съществува публичен сектор. Много често хората си задават въпроса не би ли могло без него, тъй като това

---

* Докторант в Института за икономически изследвания при БАН, katelinka@abv.bg

¹ Katya Peycheva. CHARACTERISTICS OF THE PUBLIC GOOD “DEFENSE” AND THE ATTITUDE OF THE SOCIETY TO THE DEFENSE EXPENDITURES. *Summary*: The article reveals issues on the nature of public goods, why do they exist, what is the role of the state for their creation and offering to the society. The focus is on the public good “Defense” in Bulgaria and the attitude of society thereto. The investigation of the public opinion poll intends to answer the question, whether the theoretical statement on the public goods is adequate for the public good “Defense” in our country

² Тук термините “блага”/“услуги” и “публични”/“обществени” ще се използват като синоними, тъй като в литературата по този въпрос те изцяло се припокриват. Разликата произлиза преди всичко от личните виждания и предпочитания на авторите, както и от различните преводи, предложени от занимаващите се с тази научна област.

изисква много повече разходи и по-голяма намеса на държавата. Всъщност наличието му е крайно необходимо, защото съществуват услуги, които пазарът не може да предостави на обществото, или ако по някакъв начин го направи, то той няма да е най-подходящият и задоволяващ обществените потребности.

В пазарните стопанства наред с механизма за пазарно разпределение на оскъдните ресурси, свързан с потребителския избор, съществува и друг подход, свързан с публичния избор за задоволяване със специфични блага. Те се наричат обществени блага и при тяхното създаване и задоволяване се отчитат колективните потребности на обществото. Чрез механизма на публичния избор, свързан с вота на гласоподавателите, се определя какви и колко публични стоки и услуги да се предложат на обществото. Инициативата в това отношение поемат държавата и делегирани от нея обществени институции. Чрез системата на данъците необходимите ресурси за създаването на тези блага се отнемат по законодателен път от обществото, след което те се преразпределят. Чрез своите законодателни и регулаторни механизми държавата осигурява повече благоденствие за всички (вж. Браун, Джаксън, 1998, с. 16-19). Благодарение на нея се коригират дефектите на пазара или която се намесва при липса на частна инициатива за дейности с обществена значимост.

Когато публичният и частният сектор се представят като две подсистеми в общата система на икономиката, между тях могат да възникнат отношения на симбиоза. Важно е, че при отсъствие на публичен сектор частният сектор на икономиката също не би съществувал, тъй като държавата създава регулациите в неговото функциониране. Във връзка с това бихме могли да кажем, че функционирането на публичния сектор гарантира съществуването на частния (вж. Митев, 2010, с. 94, 95). Частният сектор може да реализира ползи тогава, когато е налице публичен сектор, но от своя страна неговата работа финансира публичния. Така двата сектора взаимно се подпомагат и едната подсистема не може да действа без другата.

За разлика от частните услуги публични проявяват характеристики на неконкурентност в потреблението и при тях липсва възможност за изключване. Няма значение колко дълго един индивид ще се ползва от дадено благо, това няма да намали ползите за останалите от него (Howard, 2001, р. 5). При благо то "отбрана" например всеки гражданин при нужда може да се ползва от защита, без това да намалява или ограничава възможностите за защита на останалите. Когато става въпрос за публичните блага и по-специално за чистите публични блага, каквото е и отбраната на страната, говорим за неделимост на публичното благо и принципът на изключване е неприложим. Всеки гражданин има право да се ползва от това благо.

Чистите публични блага са тези при, които много индивиди могат да се ползват от дадено благо, без това да намалява неговото количество или да ограничава по какъвто и да било начин ползването му от останалите.

Съществуват много примери за такива услуги, при които увеличеното потребление на едни индивиди не намалява величината на потребление на други.

Държавата решава въпроса за количеството на публичните блага, които трябва да бъдат произведени, посредством вота на избирателите и по-конкретно чрез механизма на публичния избор. Трябва да уточним, че този процес е различен при пряка и при представителна демокрация. Обществото заплаща определените количества на търсените публични блага чрез системата за плащане на данъците. Така се достига до фискална еквивалентност – обществото заплаща данъци, равни на размера на декларираните за потребление блага (Браун, 1998, с. 51-55). Решението за това какви и колко публични блага да се предложат на обществото се базира на вота на т. нар. "среден избирател".³ Така неговите предпочитания стават предпочитания на всички избиратели, но винаги съществува вероятност някои членове на обществото да не са доволни от направения избор.

Теоретично представеният механизъм на публичния избор и породената от него фискална еквивалентност и ефективно разпределение на ресурсите, необходими за предлагането на публични блага, изглежда достатъчен за описване и решаване на въпроса, свързан с тяхното търсене и предлагане. В действителност обаче съществуват проблеми, които пречат за достигането на фискална еквивалентност и водят до неефективност на публичния избор. На първо място, за да се достигне до нея, всеки член на обществото трябва да заплати толкова, колкото е декларираното желано количество публични блага за потребление от него. В действителност обаче много хора скриват своите реални потребности и предпочитания към публичните блага. Целта на тази неточна информация е плащането на по-малки по размер данъци. В икономическата литература тези случаи са известни като "свободни ездачи", "гратисчии" или "пътници без билет".⁴ На второ място деформации могат да се получат и когато самият политически избор на избирателите бъде изкривен, тъй като много често той се моделира от политиците.

Един от основните въпроси в теорията на публичните блага е как да бъдат изпълнени предпочитанията на индивидуалните потребители, които всъщност са и крайни потребители на обществените услуги. При публичните блага е необходима намесата на политическия процес, който трансформира индивидуалните предпочитания в бюджетно решение. При представителната демокрация гласоподавателите избират своите представители в лицето на политическите партии и лидери, на които да делегират крайното решение

³ Някои автори приемат, че концепцията за средния избирател е твърде ограничена, за да даде обяснение на сложните политико-икономически процеси в много страни. Още повече, имайки предвид, че по-голямата част от обикновените граждани не се интересуват и не знаят как и за какво се изразходват парите от техните данъци.

⁴ Понятието "пътници без билет" е използвано в Мъсгрейв & Мъсгрейв, 1998, с. 39.

(Мъсгрейв & Мъсгрейв, 1998, с. 71, 72). Съществен недостатък обаче е, че преобладаващата част от гласоподавателите участват в избори, но така и не разбират какво всъщност правят там – дали избират хора, които да ги управляват, защото сами не знаят накъде да вървят, или отиват, за да могат с бюлетината да си купят необходимите им публични блага, “защото бюлетината... е вид пари... зад нея стоят нашите данъци...” (Велушев, 2010). В по-голямата част от случаите индивидите са неосведомени за въпросите, по които гласуват, и за позициите на кандидатите, които избират. Според А. Даунс поведението на политическите партии зависи преди всичко от собствения, а не от някакъв общ интерес (Браун, Джаксън, 1998, с. 124). Въпреки това обаче обществото дава своите гласове, за да избере представители, чрез които да може да изразява предпочитанията си както по отношение на публичните блага, така и за всичко останало, което пряко го засяга.

Разглеждайки въпроса за публичния избор и това, че в условията на демокрация обществото решава какви публични блага да се предлагат, интерес представлява и една по-различна гледна точка, която не всеки би приел. “Например за Платон индивидуалните предпочитания не могат да служат като детерминанта на обществените предпочитания. Според него тази роля трябва да играе един елит от интелектуалци. Обикновените граждани са неспособни да вземат решения по най-важните въпроси на общественото развитие. Дьо Токвил има предвид нещо подобно, когато говори за тиранията на мнозинството. Въпреки демократичните си разбирания Русо счита, че гласуването не изразява по рационален начин общата воля на обществото” (Браун, Джаксън, 1998, с. 113). Колкото и недемократично да звучи, може би Платон е прав в това свое твърдение, защото по-голямата част от обикновените граждани не се интересуват и не знаят как и за какво се изразходват парите от техните данъци. С тази незаинтересуваност се свързва и т.нар. парадокс на рационалната апатия.

Той се състои в това, че човек задоволява най-добре своя интерес, като се въздържа от определено действие или не отделя никакво време за проучването на даден проблем. Ако отнесем този парадокс към политиката, то той се изразява в това, че средният данъкоплатец отделя голяма част от своите доходи за данъци. С парите от данъците на него му се предлагат различни услуги от публичния сектор. Ежедневието на средния данъкоплатец зависи изключително много от различни политически проекти и програми, а в същото време той знае толкова малко за своите представители в парламента и за техните позиции по един или друг законопроект (Коева, 2008, с. 47, 48). В действителност много малко са хората, които полагат усилия, за да научат повече за спецификата на демократичния процес и да бъдат информирани по различни обществени въпроси. За съжаление преобладаващата част от обществото не се интересува от това. Тази незаинтересуваност е и причината за изключително слабия контрол от страна на гражданите върху

политиците и техните действия. Така в предизборните платформи на политиците се залагат много обещания, за да се привлекат избирателите, но голяма част от тях изобщо не се реализират. Сред основните причини за това са изключително малкото усилия, които гласоподавателите полагат, за да са по-активни и по-добре информирани.

Във връзка с "парадокса на рационалната апатия" интерес представлява социологическо проучване, проведено в България, което, макар и да няма представителен характер,⁵ представя някои от основните характеристики на проблема у нас (Димитров, 2003). Очертани са три основни групи сред анкетираните. Първата група е наречена "Инструменталността на вота е ниска!". Тези, чиито отговори са включени в нея, казват, че няма да участват в предстоящите избори, защото не виждат рационални основания да полагат усилия, за да следят събитията на политическата сцена и в предизборните кампании. Според тях гласовете им не биха били решаващи за крайния резултат от вота. Втората група анкетираните е наречена „Това си е моя работа“. Тук са включени онези хора, които смятат, че политическите им предпочитания и възгледи са си тяхна лична работа. Най-голямата трета група е „Спестете ми неприятностите“. Това са хората, които свързват политиката в България предимно с неприятни преживявания, излишни конфликти и допълнителни тревоги в ежедневието.

Както може да се види в частта, посветена на отношението на обществото в България към публичното благо "отбрана" голяма част от анкетираните не се интересуват или нямат отношение по тези обществени въпроси, като делът варира в много широки граници - от 22-23 до 80-90% от всички анкетираните според различните въпроси. Този голям дял също може да се разглежда като последствие от рационалната апатия. За сравнение можем да съпоставим този процент с обществената заинтересуваност в САЩ по въпросите, свързани с разходите за отбрана на страната, където делът на незаинтересуваност през последните 20 години е значително по-нисък от този в България - между 2 и 7% от всички отговорили.

В САЩ ежегодно се задава въпросът "Смятате ли, че разходите за отбрана са твърде малко, достатъчни са, или са твърде много?" Процентното разпределение на отговорите може да бъде видяно на табл. 1.

Данните от табл.1, както и фиг. 1 показват, че за да се промени общественото мнение и обществото да е склонно да отделя повече публични разходи за отбрана, трябва да се случи нещо лошо, което да го разтърси и да го "извади" от т.нар. апатия. В случая със САЩ това са атентатите в Ню Йорк през 2001 г. След тях мнението на обществото коренно се променя и преобладаващата част от анкетираните (41%) смятат, че разходите, отделяни за отбрана, са твърде малко и едва според 19% те са твърде много.

---

⁵ Проучването е проведено по телефона и в него са участвали 160 пълнолетни български граждани.

Таблица 1

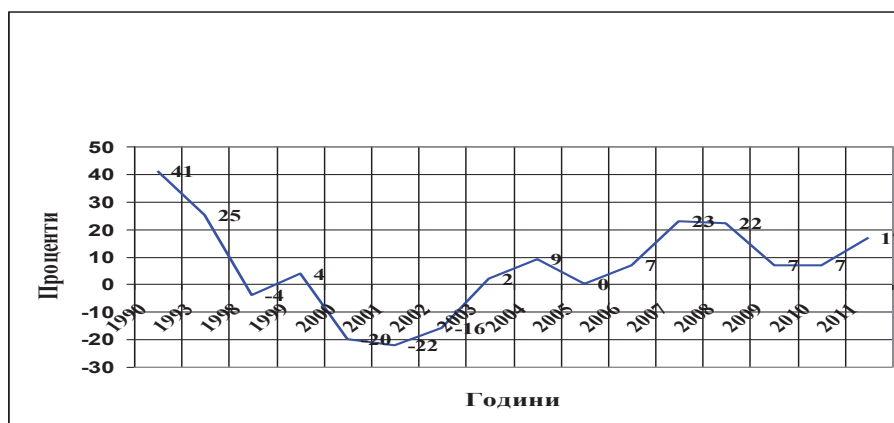
Смятате ли, че разходите за отбрана са твърде малко, достатъчни са или са твърде много? (%)

Година	"Разходите са твърде малко"	"Разходите са достатъчни"	"Разходите са твърде много"	"Нямам мнение по въпроса"
2011	22	35	39	3
2010	27	36	34	2
2009	24	41	31	4
2008	22	30	44	3
2007	20	35	43	2
2006	25	40	32	3
2005	30	38	30	2
2004	22	45	31	2
2003	25	44	27	4
2002	33	48	17	2
2001	41	38	19	2
2000	40	34	20	6
1999	28	35	32	5
1998	26	45	22	7
1993	17	38	42	3
1990	9	36	50	5

Източник. Newport, 2011, "Americans Remain Divided on Defense Spending", <http://www.gallup.com/poll/146114/americans-remain-divided-defense-spending.aspx>

Фигура 1

Разлика между отговорилите "Разходите за отбрана са твърде много" минус "Разходите за отбрана са твърде малко" (%)

Източник. Newport, 2011, "Americans Remain Divided on Defense Spending", <http://www.gallup.com/poll/146114/americans-remain-divided-defense-spending.aspx>

Характеристика на публичното благо “отбрана”и отношение на обществото в България...

С цел по-задълбочено изучаване на въпроса за “рационалната апатия” могат да се направят редица изследвания на общественото мнение по различни въпроси. Съществува опасност обаче той да се политизира, което означава да се направи анализ на обещаното и изпълненото от политическите партии и фокусът да бъде изместен от научното поле към политическото.

Международни сравнения

Важен момент при разглеждането на бюджетните разходи е тяхното измерване като дял от БВП (табл. 2). Има няколко основни причини, които показват смисъла на това измерване. Първо, чрез него се показва с какъв дял от ограничените ресурси на обществото разполага държавата и какъв е делът, който остава на разположение на частния сектор. Второ, по този начин се разкриват средносрочните тенденции в развитието на бюджетните разходи, което позволява да се анализират положителните и отрицателните страни на този процес. Трето, чрез предварителен анализ на средносрочните тенденции в развитието на бюджета се дават възможните рамки, в които може да се движи приходната и разходната страна на бюджета в кратък период

Таблица 2

Публични разходи като % от БВП по страни
(осреднени за периода 2010 – 2012 г.)

Страна	Нисък %	Страна	Среден %	Страна	Висок%
Словакия	37.0	Германия	45.0	Италия	50.0
Румъния	37.0	Полша	46.0	Швеция	53.0
България	38.0	Чехия	46.0	Белгия	53.0
Люксембург	40.0	Гърция	48.0	Дания	54.0
		Унгария	48.0	Франция	55.0

Източник. www.minfin.bg/document/9237:4, по данни към 10.09.2012 г.

От табл. 2 може да се види значителната разлика на публичните разходи по страни. България попада в групата на държавите с ниски публични разходи като процент от БВП. Тази разлика оказва съществено влияние върху възможностите за извършване на разходи от страна на държавата за един или друг обществен сектор. Разликата между страните се задълбочава и от това, че преобладаващата част от включените в групата с високи публични разходи имат и значително по-голям БВП от България, което означава и по-големи финансови възможности за публично финансиране.

В периоди на криза бюджетните разходи се увеличават значително в сравнение с годините на икономически подем, защото при криза правителството предприема редица фискални мерки за намаляване на негативите

от по-високата безработица и по-ниските доходи (Браун, Джаксън, 1998, с. 158, 159). През такива периоди чрез действието на вградените фискални стабилизатори се увеличават средствата за обезщетения при безработица и се намаляват процентите на данъчно облагане. Всичко това води до покачване на бюджетните разходи. Световната финансова криза от последните години е безспорно доказателство за такова повишаване на разходите (табл. 3).

Таблица 3

Промяна в публичните разходи по страни (% от БВП)

Страни	Години										
	1990-1995	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ЕС-15	52.0	46.3	46,8	47.4	47.1	47.1	46.5	45.9	47.3	51.5	51.1
Белгия	55.0	49.2	49.8	51.1	49.4	52.2	48.6	48.4	50.0	53.8	52.9
Австрия	56.0	51.6	51.0	51.5	54.0	50.1	49.5	48.6	48.7	52.9	52.5
Дания	58.0	54.2	54.6	55.1	54.6	52.8	51.6	50.8	51.7	58.4	58.2
Люксембург	44.0	38.1	41.5	41.8	42.6	41.5	38.6	36.2	36.9	40.0	42.5
Финландия	59.5	47.8	48.9	50.1	50.0	50.2	49.0	47.2	49.3	55.9	55.4
България		40.6	39.6	39.1	38.6	37.3	34.4	39.8	38.3	40.7	38.1

Източник. <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupDownloads.do>; <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Въпросите относно вземането на решения относно обема и структурата на бюджета, са пряко свързани с бюджетния избор. Той има изключително важно значение, защото определя каква част от БВП ще бъде предоставена на държавата, както и целите, за които ще бъде използвана. Бюджетният избор определя и участието на всички лица (физически и юридически), имащи отношение по осигуряване финансовите ресурси на държавата, чрез системата на данъчните и неданъчните приходи (Стоянов, 2009, с. 210). Около размера на бюджетните разходи се водят много спорове. От едната страна, са тези, които смятат, че по-големият дял на разходите като процент от БВП дава и по-големи възможности за действие на държавата в интерес на цялото общество. Противниците на разширяването на държавната намеса в икономиката обаче се аргументират с това, че тя ограничава разполагаемите частни ресурси и икономическата свобода за тяхното инвестиране.

На табл. 4 е показан дялът от БВП, който се отделя по години за нуждите на Министерството на отбраната (МО). Включени са и две прогнозни години - 2013 и 2014 г. Анализирайки таблицата, първото, което се забелязва, е значителното намаление на дела от БВП, отделян ежегодно за разходи на МО. Разбира се, това намаление не е изолирано от общата тенденция към съкращаване на публичните разходи през последните 20 години. И макар в стратегическите документи, свързани с отбраната, да се залага пожелателният дял от 1.5% от БВП за разходи на МО и всички разчети да се правят

на тази по-висока база, реалността е съвсем различна и процентите за 2011 и за 2012 г. са съответно 1.39 и 1.21. Тази разлика между желани и действителни стойности (за 2012 г. около 0.29% от БВП) по абсолютен размер е значителен финансов ресурс, равняващ се на около 226 млн. лв. за 2012 г., което е около 1/5 от бюджета на МО.

Таблица 4

Бюджет на Министерство на отбраната като % от БВП
за периода 2004-2014 г. (млн. лв.)

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*
2.46	2.3	2.16	2.35	2.24	1.86	1.7	1.39	1.21	1.5	1.5

*Прогнозни данни.

Източник: Доклад за изпълнение на държавния бюджет по години; Отчет за изпълнението на бюджета и единния финансов план за материално - техническо осигуряване на Министерството на отбраната за 2011 г.; Бюджетна прогноза за периода 2012 - 2014 г. в програмен формат на Министерството на отбраната; Бюджет на МО по програми; <http://www.analiticon.com/index.php/analysis-menu/138-2012-vi>

След 2004 г., а и сега преобладаващото схващане сред политическите кръгове и част от академичната и експертната общност у нас е, че отбраната на страната е гарантирана от съюзните договорености. Според тях България не е нужно да изразходва значителни ресурси за по-големи отбранителни способности, а и при финансова и икономическа криза тя не е в състояние да направи това. Затова се приема, че усилията трябва да бъдат насочени преди всичко към изпълнение на поетите съюзни ангажименти. Отбранителната достатъчност обаче не се изчерпва само с изпълнение на съюзните ангажименти към НАТО и военните способности на ЕС. "Отбранителната достатъчност днес и в бъдеще не следва да се свързва с поддържането на военновременни запаси в обеми и количества, характерни за периода на Студената война, нито за голям регионален или световен конфликт, защото вероятността за тях е нищожна. Същевременно, същите не следва да се изключват напълно и страната трябва да притежава механизми за бързо създаване на необходими запаси за потенциално по-голям конфликт, ако бъде въвлечена в него" (Събев, 2012, с. 10-11).

Но ето, че отбранителната достатъчност на практика е много трудно да бъде управлявана и измервана. Например в Плана за развитие на въоръжените сили се правят няколко допускания, едно от които е за относително постоянен бюджет на МО като дял от БВП до 2014 г. не по-малко от 1.5 %. Както е показано в Бялата книга обаче, бюджетът на МО още през 2010 г. е по-нисък (1.41%) от заложеното в Плана и тази тенденция към понижаване се запазва и през следващите 2011 и 2012 г., когато процентът спада до 1.2 от БВП. Това намаление само по себе си е показател за невъзможността да се постигнат заложените цели в тези стратегически документи.

Таблица 5

Отбранителни разходи като процент от БВП

Страна	Осреднени стойности за периода					2007	2008	2009	2010	2011
	1985-1989	1990-1994	1995-1999	2000-2004	2005-2009					
САЩ	6						4		4.7	
Белгия	2.8	1.9	1.5	1.3	1.1	1.1	1.2	1.2	1.1	1.1
България	8.2	-	-	-	2.2	2.4	2.2	1.9	1.7	1.4
Дания	2	2	1.7	1.5	1.4	1.3	1.4	1.4	1.5	1.4
Франция	3.7	3.3	2.9	2.5	2.3	2.4	2.3	2.1	2	1.9
Германия	3	2.1	1.6	1.4	1.3	1.3	1.3	1.4	1.4	1.4
Гърция	5.1	3.9	4.1	3.3	2.9	2.7	3	3.2	2.6	2.1
Унгария	5.2	-	-	1.7	1.3	1.3	1.2	1.2	1.1	1
Румъния	4.5	-	-	-	1.6	1.5	1.5	1.4	1.3	1.3
Турция		4	3.8	3.2	2	1.8	1.9	2	1.9	1.8
Великобритания	5.2			2.5						2.2
НАТО - европейски страни		2.5	2.1	1.9	1.8	1.7	1.7	1.8	1.7	1.6
НАТО общо		3.5	2.7	2.6	3	2.8	3.1	3.4	3.4	3

Източник: Събев, 2012, с. 4-5; http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2012_04/20120413_PR_CP_2012_047.pdf; <http://www.armedforces.co.uk/mod/listings/I0012.html#SUMMARY>

Сравнявайки разходите за отбрана като процент от БВП по страни, могат да се направят изводи дали България харчи много или малко за това публично благо. Сравнението обаче би било доста по-точно, ако се съпоставят данните в абсолютни стойности. Табл. 6 е показателна в това отношение

Таблица 6

Отбранителни разходи про страни на човек от населението, 2011 г.
(млн. USD)

Страна	% от БВП, 2011 г.	БВП към 2010 г. (млрд. USD)	Отбранителни разходи на човек от населението(USD)
Унгария	1.0	110	128.88
Белгия	1.1	451	468.97
България	1.4	47.6	98.07
Германия	1.4	3219	531.83
Дания	1.4	2282	809.26
Португалия	1.5	223	402.84

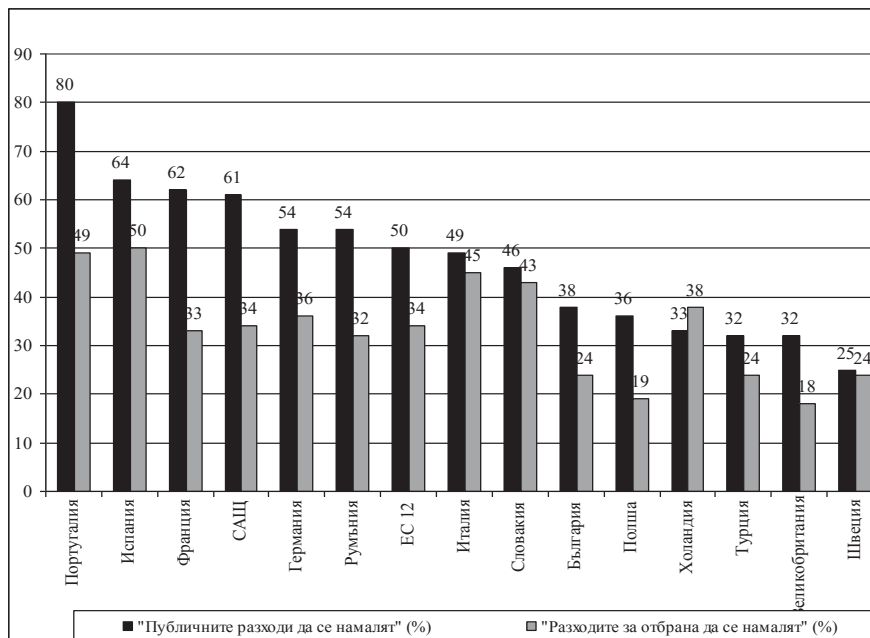
Източник: <http://milexdata.sipri.org/files/?file=SIPRI+milex+data+1988-2011.xls>; <http://ru.wikipedia.org/wiki/>; http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-23042012-AP/EN/2-23042012-AP-EN.PDF

Интерес при тези международни сравнения представлява и фактът, че докато в България обществото не е запознато с размера на разходите за

отбрана и важноста им невинаги се разбира, в много страни това не е така. Направено изследване на общественото мнение в 14 страни показва, че в голяма част от тях обществото смята, че публичните разходи трябва да бъдат намалени, но когато става въпрос за отбранителните разходи мнозинството иска да се запазят нивата, без те да се променят. Това е много показателно, че разходите за отбрана не се възприемат като всички останали, тъй като те имат по-специфичен характер.

Фигура 2

Намаление на публичните разходи срещу намаление на отбранителните разходи

Източник. Nyiri, Raisher, 2012.

Разбира се, от голяма важност е колко се харчи за един или друг обществен сектор. В медийното пространство непрекъснато се публикуват данни за проценти на разходите от БВП, за дял от общите консолидирани разходи и т.н. Но това, което е по-съществено в случая, е, че отделният гражданин не разбира много от така поднесената му информация. Той се интересува какво реално се постига с извършването на тези разходи. И ако се върнем отново на основния въпрос за обществените блага, ще видим, че това са блага, задоволяващи определени обществени потребности. А как би могло обществото да разбере за какво и как се харчат тези средства, ако

информацията не е поднесена ясно и достъпно? Така стигаме и до другата страна на въпроса, а именно, че голяма част от обществото не знае или не се интересува къде отиват парите на обикновените данъкоплатци.

Обществени нагласи

През 2010 г. е проведено социологическо проучване сред 3000 домакинства в България.⁶ Част от въпросите към населението са свързани с обществената услуга “отбрана” в нашата страна. Един от основните изводи, имащи отношение към разглежданата тема, до които е достигнато в резултат от това изследване, е, че преобладаващата част от българското общество не знае и не проявява интерес към въпросите, свързани с финансирането на отбраната. Макар че, когато се говори за обществени услуги, в литературата се твърди, че данъкоплатците са тези, които искат да знаят как се изразходват техните пари, в България (а навярно и не само тук) статистическите данни показват незнание и незаинтересуваност по въпроса.

Последователно ще бъдат разгледани включените въпроси в това изследване, имащи отношение към обществената услуга “отбрана” в България, както и достигнатите резултати и изводи след статистическата обработка на отговорите.

Резултатите от отговора на въпроса “Според вас информацията, с която разполагате за какво и по какъв начин се изразходва бюджетът за отбрана, е: *напълно достатъчна; по-скоро достатъчна; по-скоро недостатъчна; напълно недостатъчна; не знам/не мога да преценя/не се интересувам*”, показват следното:

1. След направено едномерно честотно разпределение се вижда, че 53.87% от анкетираните не знаят или не се интересуват от информацията, свързана с изразходването на бюджета за отбрана. Големият дял на отговорилите по този начин ни води към изводи от типа, че обществото не се интересува кой и за какво изразходва събраните от данъци средства. Едва 9.2% от запитаните смятат, че информацията е достатъчна. Немалък дял – 36.93%, са отговорили, че информацията е недостатъчна, което поражда редица въпроси, например: “Информацията действително ли е недостатъчна?”; “Информацията представя ли се по подходящ, достъпен за всички граждани начин”; “Кой е отговорен за начина на представяне на информацията?” и т.н. Това би могло да означава също, че част от тези хора не се интересуват в достатъчна степен и затова не са информирани.

⁶ През лятото на 2010 г. по поръчка на ИИИ на БАН във връзка с проект “Развитие на потенциала на докторанти и млади учени за интердисциплинарни социално-икономически изследвания” е проведено социологическо проучване тип ОМНИБУС сред 3000 домакинства в България. В него са включени и въпроси на автора, имащи пряко отношение към обществените услуги и в частност услугата “национална отбрана”. За обработване на получената информация от изследването е използвана статистическа програма SPSS, версия 11.5.

За да се разгледа въпросът в детайли са направени и двумерни честотни разпределения. При всички двумерни честотни разпределения на този въпрос е използван методът χ^2 (Хи-квадрат).⁷

2. Изследвана е зависимостта между възрастта на анкетираните и отговорите на зададения въпрос. Получените резултати показват, че равнището на значимост Sig е 0.045, което е по-малко от грешката $\alpha = 0.05$, следователно се приема алтернативната хипотеза, която гласи, че между възрастта и така зададения първи въпрос има статистически значима връзка. Във всички възрастови групи най-голям е дялът на тези, които са посочили отговор "не знам/ не мога да преценя/ не се интересувам", като приблизително 1/3 от отговорилите по този начин са в групата от 18 до 35 години. Освен доста големия дял на незаинтересувани граждани по въпросите на обществената услуга "отбрана", безпокойство предизвиква и фактът, че младите са по-незаинтересувани по тези въпроси от хората в по-зряла възраст.

3. При провеждането на анализа е изследвана и зависимостта между пола на анкетираните и зададения въпрос. Получените резултати показват, че отново се приема алтернативната хипотеза, която гласи, че между пола и отговорите на анкетираните има статистически значима връзка. Докато при първите 4 отговора дялът на отговорилите мъже и жени е приблизително еднакъв, то при отговор "не знам/ не мога да преценя/ не се интересувам" се забелязва, че процентът на отговорилите по този начин жени е приблизително 2 пъти по-голям (63.9%) от този на мъжете (36.1%). Изводът, който може да се направи, е, че макар че жените и мъжете плащат еднакви данъци, то жените са много по-незаинтересувани как се харчат парите за отбрана. Това най-вероятно се дължи на спецификата на тази обществена услуга.

4. Интерес представлява и анализът на взаимовръзката между зададения въпрос и типа на населеното място. Получените резултати показват, че между типа на населеното място, в което живеят анкетираните, и отговорите на въпроса има статистически значима връзка. Впечатление прави фактът, че дялът на живеещите в столицата, дали отговор "не знам/не мога да преценя/не се интересувам" е значително по-нисък от този в останалите населени места.

5. На следващо място е изследвана взаимовръзката между зададения въпрос и степента на образование. Резултатите показват, че колкото по-ниска е степента на завършено образование, толкова по-висок е дялът на

---

⁷ Този статистически метод се използва, когато независимата и зависимата променлива са качествени променливи. Методът е вид проверка на статистическа хипотеза. За да се реализира, е необходимо да премине през шест основни етапа на проверката на хипотези. Изискванията за приложението на този метод са изпълнени (теоретичните стойности за всяка клетка са по-големи от 1, ако има стойности на теоретичните честоти, по-малки от 5, то те не са повече от 20%; обемът на извадката е по-голям от 50).

отговорилите “не знам/ не мога да преценя/ не се интересувам”. Процентите на посочилите този отговор от съответната група са: висше - 46.8, средно - 50.7, основно и по-ниско образование - 67.4. Основавайки се на получените резултати, можем да предполагаме, че тази незаинтересуваност се отнася не само до въпросите на обществената услуга “отбрана”, но показва една обща незаинтересуваност към разходите в целия обществен сектор. Имайки предвид и кризата, в която се намира българското образование през последните 15 години, можем да предполагаме, че тази незаинтересуваност на обществото към случващото се в общественния сектор ще се задълбочава все повече. А това съвсем логично ще води и до множество негативи. Обществото все по-малко ще оказва необходимия контрол върху управляващите.

6. Връзката между доходите на домакинствата и отговорите на въпроса също представлява интерес. Резултатите показват, че между доходите на домакинствата и отговорите има статистически значима връзка. С нарастването на дохода хората все повече се интересуват за какво се харчат парите на данъкоплатците, както се твърди и в литературата, посветена на тази тематика. Например в групата на доходите “до 200 лв.” делът на незаинтересуваните е 70.8%, докато в групата “от 901 до 1200 лв.” той е значително по-малък – 42.9%. Разликата е приблизително 30%. Ако разгледаме дела на отговорилите, че информацията, с която разполагат за какво и по какъв начин се изразходва бюджетът за отбрана, е “напълно достатъчна”, отново се забелязва, че с увеличаване на доходите на домакинствата все по-голям процент отговарят, че информацията е достатъчна. Оттук можем да направим извода, че с нарастване на доходите се увеличават и данъците, които домакинството плаща в полза на държавата, което от своя страна води до по-голяма заинтересуваност на гражданите къде отиват техните пари. Или ако обвържем критерия за доходите с този за образованието, можем да обобщим, че обикновено по-високообразованите получават по-големи доходи. Както вече посочихме, последните са по-заинтересувани, което важи и за хората с по-високи доходи.

Интерес представляват и статистическите резултати, получени след обработката на отговорите на въпроса “*Знаете ли приблизително, какъв е размерът на бюджета за отбрана за 2010 г.? Посочете приблизителна сума в млн. лв.*”

1. След направено едномерно честотно разпределение се вижда, че 96.33% от анкетираните граждани не знаят, не могат да преценят или не се интересуват от размера на бюджета за отбрана. Този висок процент отново довежда до извода, че обществото не се интересува от това кой и за какво изразходва събраните от данъци средства. Същевременно е логично обикновеният гражданин да не знае точния размер на бюджета на Министерството на отбраната (освен ако не се интересува специално от него). Едва 3.67% от запитаните са посочили някаква сума, но от тях само 0.83% са дали

стойности, близки до реалните. Впечатление прави фактът, че голяма част от анкетираните, които все пак са дали някаква стойност на годишния бюджет на МО, нямат никаква представа за размера на средствата, които поглъща тази обществена услуга. Много често даван отговор например е между 1 и 10 млн. лв. За информация, само месечните разходите за заплати, необходими на МО, възлизат на около 60-70 млн. лв.

За да се разгледат резултатите от отговорите на втория въпрос в детайли, и тук са направени двумерни честотни разпределения. При всички тях е използван непараметричният дисперсионен анализ на Кръскал-Уолис.⁸

2. Изследвана е взаимовръзката между възрастта на анкетираните и отговорите на зададения въпрос. Равнището на значимост Sig е 0.255, което е по-голямо от грешката $\alpha = 0.05$, следователно се приема, че между възрастта на анкетираните и отговорите на няма статистически значима връзка.

3. На следващо място е изследвана взаимовръзката между образованието на анкетираните и отговорите на зададения въпрос. Резултатите показват, че за разлика от възрастта между образованието на анкетираните и отговорите съществува статистически значима връзка. Впечатление прави фактът, че хората, посочили приблизително верния размер на бюджета за отбрана за 2010 г., са с по-високо образование, каквато зависимост се наблюдава и при първия въпрос. От всички лица с висше образование верен отговор са дали приблизително 2% (1.9%) срещу 0.8 % при тези със средно и 0.0% при хората с по-ниско образование.

4. Изследвайки взаимовръзката между пола на анкетираните и отговорите на зададения въпрос получаваме, че между тях съществува статистически значима връзка. Това се вижда и от получените резултати в проценти. Делът на отговорилите мъже е 5.2 % (от които 1.4 % са посочили стойности, близки до реалните), докато този на отговорилите жени е два пъти по-малък - 2,5%, от които едва 0.4% са дали стойности, близки до реалните. Можем да кажем, че както и при първия въпрос, получените при анализа на взаимовръзката на пола резултати се дължат на спецификата на благото "отбрана".

5. Изследваме и взаимовръзката между местоживеенето на анкетираните и отговорите на зададения въпрос. Резултатите показват, че между тях съществува статистически значима връзка. Забелязва се, че от всички анкетираните, живеещи в селата, едва 0.3% са посочили верни отговори, докато в градовете те достигат до 1.5%. Тези резултати могат да бъдат обяснени с обстоятелството, че в градовете хората са по-активни и имат по-голям достъп до информация. Но въпреки това и там делът на знаещите размера на бюджета за отбрана е твърде малък.

---

⁸ Непараметричният дисперсионен анализ на Кръскал-Уолис се използва, когато факторите (независимите променливи) са качествени променливи, а резултатът (зависимата променлива) е количествена променлива.

6. При изследване на взаимовръзката между доходите на домакинствата на анкетираните и отговорите на зададения въпрос получаваме, че между тях съществува статистически значима връзка. Както и при първия въпрос, резултатите показват, че с нарастването на дохода хората все повече се интересуват за какво се харчат парите на данъкоплатците. Данните тук показват, че в групата на доходите “до 200 лв.” процентът на посочилите верния отговор е 0.4, докато в тази “от 901 до 1200 лв.” той е 1.8. Разликата е приблизително 4 пъти. Изводът е сходен с направения при анализа на резултатите от първия въпрос.

Третият въпрос от анкетата е *“Според вас, възможно ли е с настоящия бюджет за отбрана да бъде защитена националната сигурност на България?”* (възможни отговори: напълно е възможно; по-скоро е възможно; по-скоро е невъзможно; напълно е невъзможно; не знам какъв е размерът на бюджета; нямам мнение по въпроса).

След направено едномерно честотно разпределение се вижда, че 49.36% от анкетираните граждани не знаят размера на бюджета за отбрана, а 22.42% от всички анкетиранци нямат отношение към въпроса. От останалите 28.22% от анкетираните, имащи отношение към зададения въпрос, 20.94% смятат, че бюджетът е недостатъчен за осигуряване на всичко необходимо, за да бъде защитена националната сигурност на България и само 7.29% - че е напълно достатъчен. Вземайки предвид обаче получените резултати от предходните въпроси, можем да твърдим, че тези 7.29 % не са обективни, защото делът на знаещите какви са разходите за отбрана в България е много по-малък.

Последният въпрос е *“Според Вас, необходимо ли е да се направят промени в бюджета за отбрана?”* (възможни отговори: да се увеличи; да се намали; не е необходимо да се променя; не знам какъв е размерът на бюджета; нямам мнение по въпроса).

След направено едномерно честотно разпределение се вижда, че 47.91% от анкетираните граждани не знаят размера на бюджета за отбрана, а приблизително 28% (27.93%) от всички анкетиранци нямат мнение по въпроса. От останалите 24.15% от анкетираните, имащи отношение към зададения въпрос, 16.44% смятат, че е необходимо увеличение на бюджета за отбрана, 6.03% - че не е необходимо да се променя и едва 1.68% - че трябва да се намали.

*

При направените сравнения на общественото мнение по страни изпъква специфичното отношение към разходите за публичното благо “отбрана”. Те не се разглеждат като всички останали публични разходи. Докато мнозинството от гражданите в повечето страни са за по-ниски публични разходи като цяло, то делът на тези, които смятат, че конкретно разходите за отбрана трябва да бъдат намалени, е много по-малък.

Като се сравни размерът на публичните разходи като процент от БВП, се виждат и големите разлики между страните. Още повече тази диференциация се откроява, когато се обърне внимание и на абсолютните стойности на БВП и на отбранителните разходи. Недостатъчните средства, които се отделят за отбранителни разходи в България, показват невъзможността да се постигнат заложените в стратегическите документи цели, свързани с отбраната на страната.

Наред с разкриване същността на публичните блага тук е показана малката степен, в която българското общество е запознато и се интересува от благото "отбрана", което, съпоставено с общественото мнение в други изследвани страни, контрастира в много голяма степен с него. Причините за тази незаинтересуваност са спецификата на тази услуга, липсата на интерес, за какво се изразходват средствата на данъкоплатците и т.нар. парадокс на рационалната апатия, при който всеки очаква другите да се информират добре и да вземат правилното решение вместо него, а той няма смисъл да отделя от своето време за това. Оказва се обаче, че тази незаинтересуваност е част от един по-голям проблем, защото, когато се наложи, обществото не реагира в необходимата степен, за да коригира действията на правителството. Това съвсем естествено води до намален контрол над действията на управляващите. Така твърдения от типа, че бюджетът на Министерството на отбраната е основният инструмент за упражняване на граждански контрол над неговите разходи, са неоснователни, имайки предвид масовата обществена незаинтересуваност по въпросите, свързани с обществената услуга "отбрана".

Използвана литература

Браун, С., П., Джаксън (1998). Икономика на публичния сектор. С.: "Паблеш Сай Сет – Агри".

Велушев, М. (2010). Икономиката, държавата и публичните избори. 12 април, <http://www.newshub.bg/новини/7/Икономиката-държавата-и-публичните-избори.54045.html>

Димитров, П. (2003), "Рационалността" на политическата апатия и... синдромът на придобитата гражданска анемия, 2 септември http://www.dnevnik.bg/analizi/2003/09/02/148991_racionalnosta_na_politicheskata_apatiia_i_sindromut/

Коева, С. (2008). Частни пазари и политически пазари: съпоставителен анализ.- Икономически изследвания, бр. 1.

Митев, П. (2010). Оптимален дял и ефикасност на публичния сектор. - Икономически алтернативи, бр. 6.

Мъсгрейв, Р., П. Мъсгрейв (1998). Държавни финанси – теория и практика. С.: "Отворено общество".

Стоянов, В. (2009). Теоретични и публични финанси. С.: ИК "Галик".

Събев, С. (2012). Доклад от научна конференция "Колективната и националната сигурност и отбрана в контекста на динамичните промени в геополитическата среда и по-рационалното използване на намалените отбранителни

разходи в страните от НАТО и ЕС”, 30-31 януари, http://www.atlantic-bg.org/files/aora_mod_akis_conf_programme_30_31_jan_2012_files/talks/20120130_Atlantik_ssabev.pdf

Бюджетна прогноза за периода 2012 - 2014 г. в програмен формат на Министерството на отбраната

Бюджет на МО по програми; <http://www.analiticon.com/index.php/analysis-menu/138-2012-vi>

Доклад за изпълнение на държавния бюджет по години.

Отчет за изпълнението на бюджета и единния финансов план за материално-техническо осигуряване на Министерството на отбраната за 2011 г.

Howard, M. (2001). Public sector economics for developing countries. University of the West Indies Press Canada.

Newport, F. (2011). Americans Remain Divided on Defense Spending, 15 February, <http://www.gallup.com/poll/146114/americans-remain-divided-defense-spending.aspx>

Nyiri, Z., J. Raisher (2012). Transatlantic Trends: Public Opinion and NATO, 16 May, <http://www.gmfus.org/archives/transatlantic-trends-public-opinion-and-nato/>

12.XII.2012 г.